

CSESZKA ÉVA—SCHLETT ANDRÁS

Reprivatizációtól a kárpótlásig

A Független Kisgazdapárt és a földprivatizáció

A rendszerváltás hajnalán minden párt hangsúlyozta a társadalom jövője szempontjából szükség van a tulajdonviszonyok átalakítására, és a magántulajdonban okozott korábbi sérelmek orvoslására. A pártok túlnyomó többsége az adott tulajdonviszonyok alapján kívánta kártalanítani a korábbi tulajdonosokat, kivéve a Független Kisgazdapártot,¹ amely markáns programot dolgozott ki a korábbi igazságtalanságok orvoslására. A Kisgazdapárt agrárkonceptiója a föld reprivatizációja mellett szállt síkra: vissza kell állítani a nagyüzemesítés előtti tulajdonviszonyokat. Eszerint az egykori tulajdonosnak joga van az általa vagy elődje által bevitt földet visszaigényelni, tehát a közös használatú földet az 1947-es tulajdonosok, illetve azok örökösei tulajdonába kell visszaadni. Kormányra kerülése után a Független Kisgazdapárt megpróbálta megvalósítani programját, de a rendszerváltó kormány életben tartása érdekében arra kényszerült, hogy a kezdeti reprivatizációs programról lemondva támogassa a kárpótlási jeggyel történő privatizációs tervezetet. A kárpótlás ügyében a Kisgazdapárt sem volt teljesen egységes: míg az Oláh Sándor–Nagy Ferenc József-féle szárny igyekezett működőképes kompromisszumot találni, addig a Zsiros Géza–Torgyán József vezette szárny radikális álláspontot képviselt. A megszülető kárpótlási törvény már szinte semmiben sem hasonlított a Kisgazdapárt eredeti elképzeléséhez. A párton belüli meghasonlás elsősorban a kárpótlás ügyére vezethető vissza. 1991. november 15-én kettészakadt az FKGP parlamenti frakciója: a frakció nagyobbik fele (a 33-ak) továbbra is a koalíciót támogatta, míg a kisebbik része (a 12-ek), Torgyán József pártelnök vezetésével, különvált.

*

¹ A párt hivatalos neve: Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, röviden FKGP vagy Kisgazdapárt.

A egypártrendszer bukása után a kárt szenvedett egykori tulajdonosok erősen sürgették sérelmeik orvoslását, és erre a modern piacgazdaságnak megfelelő rendezett tulajdoni viszonyok kialakítása érdekében szükség is volt. A pártok kiemelt fontosságot tulajdonítottak a földnek, a földtulajdonnak mind a mezőgazdasági termelés, mind az egész ország élete szempontjából. Ugyanakkor leszögezték, hogy a földreform nem választható el az egész nemzetgazdaságra kiterjedő általános tulajdonreformtól. Agrárpolitikájukban a pártok és az ellenzéki erők egyetértettek abban, hogy a magántulajdonú gazdálkodás, de a szervezkedés és a szövetkezés alapján is az emberek akarata és a verseny dönti majd el, milyen agrárberendezkedés alakul ki az országban. Abban is egyetértettek, hogy a meglévő és működő nagyüzemi kereteket tudomásul véve és azokból kiindulva, nem pedig azokat fölrúgva kell segíteni az új rendszer kialakítását. Egyetértettek abban is, hogy azé legyen a föld, aki megműveli, bár ezt különböző módon fogalmazták meg. Abban azonban jelentős különbség alakult ki közöttük, hogy milyen intézményekkel segítsék, korlátozzák vagy tereljék ezt a versenyt. A vita akörül élesedett ki, hogy milyen jogi elvek szerint történjen a szövetkezeti (és részben az állami gazdasági) földek privatizálása.² A pártok többsége az akkori tulajdonviszonyok alapján akarta a kártalanítást, és az 1990-es választási kampányban azzal vádolta a Kiszgazdapártot, hogy egyponstos programja van csupán: a reprivatizáció,³ az agrárviszonyok 1947-es állapotának teljes helyreállítása. Azaz: adják vissza mindenkinek a kistulajdonát úgy, ahogyan volt, és amilyen állapotban a tulajdonostól elvették. Bár az egyponstos beállítás nem volt igaz, annyi kétségtelen, hogy a program egyik sarkalatos követelése a földkérdésre vonatkozott.⁴ Tanulmányunkban az FKGP agrárprogramját, illetve azt a folyamatot mutatjuk be, amely a kezdeti reprivatizá-

² TANKA Endre et al. (szerk.) *A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása*. I–III. k. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1990. II. k. 299., 301., 305.; Osztóképző. Pártprogramok: földtulajdon. *Heti Világgazdaság (HVG)*, 1990/6. 72–73. – 1990-ben Magyarország összes földterületének 31%-a állami, 55%-a szövetkezeti, 14%-a magántermelői, a szántóterület 14%-a állami, 73%-a szövetkezeti, 13%-a magántermelői használatban volt.

³ A „reprivatizáció” kifejezéssel a használói azt akarták kinyilvánítani, hogy az elvett vagyont az eredeti tulajdonosának kell visszaadni, és ha ez nem lehetséges, kártalanítást kell fizetni. A reprivatizáció valójában nem ezt jelenti, hanem hogy állami vagyontárgyat magánosítani kell. Nem mondja, kinek és hogyan. Amire a reprivatizáció hívei akkoriban gondoltak, arra a restitúció szó illik, ami visszahelyezést jelent. Eszerint az eredeti állapotot kell visszaállítani, klasszikusan, latinul szólva *in integrum restitutiót* kell végrehajtani.

⁴ GYÖRIVÁNYI Sándor: *A Kiszgazdapárt regénye a kezdetektől napjainkig*. Változó Világ Könyvtár 5. k. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1995. 77–78.

ciós programtól elvezetett a kárpótlási jegyig, és végül megvizsgáljuk ennek politikai következményeit is a pártra nézve.

Program és politika

A FKgP Pilvax kávéházi gyűlésen lépett a nyilvánosság elé 1988. november 18-án, majd alig egy héttel később, 1988. november 26-án a párt országos értekezlete elfogadta a Ravasz–Légrádi-féle programirányelveket. A földkérdéssel az 1988-as program még csak érintőlegesen foglalkozott. Követelte „a termelőeszközök és a föld piaci forgalmán alapuló széles körű vállalkozói szabadságot, a tulajdonszerzés szabaddá tételét, a szövetkezés szabadságának garantálását, a szövetkezeti tulajdon oszthatatlanságának megszüntetését”.⁵ Ravasz Károly úgy képzelte, hogy az állami tulajdon mesterséges túlsúlyát meg kell szüntetni, és az állami földtulajdont valóságos szövetkezeti tulajdonná kell alakítani. Követelte hogy mondják ki a szövetkezeti vagyon oszthatóságát, és az újfajta társulások vagy földdel rendelkező magánszemélyek polgári szerződések alapján kapjanak hosszú lejáratú bankhitelt.⁶

Az első megnyilatkozások még meglehetősen visszafogottak voltak. 1989 februárjában Pártay Tivadar, a Független Kisgazdapárt elnöke a *Népszabadságnak* adott interjújában a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban a következőket mondta: „Miután hajdan magam is gazda voltam – Miskolcon volt 70 hold földem –, valamelyest értek a mezőgazdasághoz. Ezért azt mondom, minden olyan nagyüzemet, amelyik ráfizetéses, fel kell számolni, nem szabad szubvenciókkal életben tartani csak azért, mert a vezetője jó káder. Ahol a feltételek adottak, ott valódi szövetkezeteket kell létrehozni, ahol ez nem megy, magánkézzé adni a földet. Ezt a paraszti hitbizomány kialakításával képzelném el, aminek a lényege, hogy a köztulajdonban lévő területeket szigorú megkötésekkel 50–100 évre bérbe lehetne venni. Elcserélni, eladni azonban nem lehetne, és a családnak is csak egy tagja örökölhetné, hogy ne aprózódjon szét a terület. Ugyanakkor ennek a hitbizományszerű bérletnek akkorának kellene lenni, hogy egy népes családnak is biztos megélhetést nyújtson.”⁷

⁵ BENKÓ Péter: *A Független Kisgazdapárt (1988–2000)*. Villányi úti könyvek, Budapest, 2000. 28.

⁶ „Ezt a pártot soha nem oszlatták fel...” *HVG*, 1988. december 10. 62–63.

⁷ PÁRTAY Tivadar, a Független Kisgazdapárt elnöke: Nem új földosztás, új agrárpolitika kell. *Népszabadság*, 1989. február 17. Kézli: *Magyarország Politikai Évkönyve*. Aulá–OMIKK, Budapest, 1990. 412.

A Kisgazdapárt a föld reprivatizációja mellett szállt síkra. Abból indult ki, hogy a kisajátítás és a kényszermegváltás jogtalan volt, és a lopott tulajdont, ha kiderül, hogy ki a jogszerű tulajdonosa, vissza kell adni. Az egykori tulajdonosnak joga van az általa vagy elődje által bevitt földet visszaigényelni, tehát a közös használatú földet az 1947-es tulajdonosok, illetve azok örökösének tulajdonába kell adni. Az újjászervezett Kisgazdapárt arculatának kialakításában döntő szerepet játszott ez az elv, amelyet 1989 májusában Gerbovits Jenő Törökkoppányon tartott beszédében is megfogalmazott, és amely a párt gazdasági programtervezetének rövid változatában is helyet kapott: „A parasztoktól elvett földet nekik, illetve törvényes örökösüknek – amennyiben ezt igénylik – vissza kell adni. Az 1947 nyarán befejeződött földosztás időpontjának megfelelő tulajdonlási állapothoz kell visszatérni. Nem kizáró ok az időközben bekövetkezett megváltás sem.”⁸ Ez a koncepció úgynevezett 47-es elvként vált ismertté (arra utalva, hogy az 1947-es birtokviszonyokat akarta rekonstruálni); itt fontos megjegyezni, hogy a Kisgazdapárt szubjektív szándéka az 1945-ös földosztás következtében létrejött viszonyok helyreállítása volt, de figyelembe vette, hogy a földosztás következtében beállt minden változást csak 1947-re vezették át hiánytalanul a földhivatalok.

Amikor Prepeliczay István főtitkár 1989. október 15-én Békésen meghirdette a párt választási programját, ugyanezt állította a középpontba, és úgy vélte, a továbbiakban a tulajdonos feladata, hogy eldöntse: gazdálkodik-e a földön önállóan, családjával együtt, vagy bérbe adja, illetve önként társul más gazdálkodókkal. A november 12-i kunszentmiklósi nagygyűlésen a párt országos elnöke adta elő azt a követelést, miszerint a földet az 1947-es jogállapotok szerint kell visszaadni tulajdonosaiknak, vagy elvégezni a kártalanítást. S azt is hozzátette, hogy az elvett földeket termelőeszközökkel és jószágokkal együtt kell visszaadni. Az FKGP-n belül egyes kisgazda vezetők szerint még a téések felhalmozott közös vagyonának zöme is a régi tulajdonosokat illette volna, annak fejében, hogy évtizedekig nem kaptak tisztességes vagy semennyi földjáraadékat.⁹

A párt kizárólag a magántulajdont, a közösségi tulajdont és az állami tulajdont ismerte el igazi tulajdonformának, a szövetkezeti földtulajdont nem, mert az „igazságtalan körülmények között és minden emberi jogot nélkülözve jött létre”.¹⁰ A Kisgazdapárt programjában leszögezte: először

⁸ A párt gazdasági programtervezetének rövid változata 1989. Uo. 502.

⁹ JUHÁSZ Pál: Az agrárkérdés 1989-ben. Uo. 128.; BENKÓ Péter: i. m. 28–29.

¹⁰ BENKE Attila: *Az FKGP agrárprogramja*. Kézirat 1990. Idézi: *A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása*. I. m. II. k. 302

kielégítené azokat az egykori tulajdonosokat, akiknek földjét annak idején erőszakkal tagosították be valamelyik állami gazdaságba, aztán dolgozói részvénytársasággá alakítaná át az állami gazdaságokat. A földbérleti rendszert a párt az átmeneti állapot egyik legjobb megoldásának tartotta. „Az iparból érkező, földtulajdonnal nem rendelkező munkanélküliek egyik lehetősége, hogy támogatott hitelek segítségével az elhagyott falvakban földet béreljenek.”¹¹ A veszteséges kollektív üzemeket vállalkozóknak kívánták kiadni hosszú távú szerződéssel, névleges bérért. A kisgazdák koncepciója nem tartalmazta, hogy a szövetkezetek feloszlanának, s ezt Vörös Vince is többször kifejtette beszédében: „Vissza kell állítani a föld forgalmát s a magántulajdont. Ez persze nem azt jelenti, hogy a jól működő állami gazdaságokat, termelőszövetkezeteket föl kell osztani. Azok működjenek továbbra is, de a föld tulajdonjogát vissza kell adni a parasztnak. Nem új földosztást akarunk tehát, ez katasztrófához vezetne.”¹² Földosztás helyett inkább a földtulajdon rendezéséről beszéltek.

A vissza nem igényelt földek után a termelőszövetkezetek bérleti díjat fizetnek majd a volt tulajdonosnak vagy örököseinek, és ezzel a termelőszövetkezetek részben bérlő szövetkezetekké alakulnak, amelyeknek versenyezniük kell a terjeszkedni akaró magántermelőkkel a földbérletekért. Ha pedig tartósan biztonságban akarják érezni magukat, piaci áron kell megvenniük a földet. Ahol pedig nincs örökös, vagy nem lehet a föld eredeti tulajdonosát a tulajdonreform során kideríteni, ott a települések közösségi tulajdonába kerülne a föld, és a bérleti díj az önkormányzatot illetné.¹³ Vörös Vince úgy gondolta, a közbirtokot azok között osztanák szét, akik 1945–1947-ben nem igényelhetek földet, mert például kitelepítettek vagy hadifoglyok voltak, illetve akik jelenleg a téesz-ben dolgoznak, és gazdálkodni akarnak, de nincsenek tulajdonos ősök. Fokozatos átmenetet képzelt el, s abban bízott, hogy ha érdemes egyénileg gazdálkodni, akkor egyre többen választják majd ezt

¹¹ Uo. – A Kisgazdapárt programjáról bővebben: Osztóképző. *HVG*, 1990/6. 72–73.; *Pártok-agrárprogramok*. Agroinform, Budapest, 1989. szeptember.; Pártprogram-szemle. *Számadás*, 1990/3. 3–5.; PEKÁR István: Nem engednek a 47-ből. *Számadás*, 1990/2. 7.

¹² *Kis Újság*, 1989. június 15. 7., és 1990. február 1. 1.

¹³ BENKE Attila: i. m.; Osztóképző. *HVG*, 1990/6. 72–73.; *Pártok-agrárprogramok*. I. m.; Pártprogram-szemle. *Számadás*, 1990/3. 3–5.; PEKÁR István: i. m. 7.

¹⁴ *HVG*, 1990. március 10. 72. Interjú Vörös Vincével. Az 1991-es mezőgazdasági összeírás során mintegy 39 000 akkori kistermelő nyilatkozott úgy, hogy a kárpótlás és a szövetkezeti átalakulás során megszerzhető vagyonával mezőgazdasági magánvállalkozó kíván lenni. (BALOGH Ádám–MEMHÖLCZERNÉ KAPITÁNY Gabriella–SZAJKÓ Pál: *A tulajdonváltással kialakuló új birtokstruktúrát meghatározó fontosabb tényezők*. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest, 1993. 40.)

az utat.¹⁴ A konkrét elképzelés kidolgozását a választás utánra halasztotta az FKgP.

A kisgazdapárti földtörvény-koncepció a földosztásról szóló 600/1945. miniszterelnöki rendeleten alapult. A párt szerint a föld a „legfontosabb nemzeti vagyron”, és a „magyar paraszt ősi vágya, szinte misztikus szeretete az életet adó föld iránt, predesztinálja annak használatára.”¹⁵ A párt Németh Miklóshoz írt nyílt levelében is arra hivatkozott: „Beigazolódott az az örök igazság, mely szerint magántulajdon és egyéni kezdeményezés nélkül huzamosabb ideig nem lehet eredményesen termelni.”¹⁶ Ezért a párt ideálja a „független kisbirtokos, aki (...) kötődik az ősi rög-höz”. A domináns vezérelv a magántulajdon visszaállítása, a földjüktől korábban megfosztott kárvallottak gazdasági rehabilitációja. A földprivatizációval reményeik szerint a munkanélküliség is csökkenthető.

A reprivatizáció a Kisgazdapárt szerint ugyanakkor nemcsak a szilárd alapokon nyugvó mezőgazdaság megteremtésének első lépcsőfoka, hanem történelmi igazságtétel is. Vörös Vince a párt lapjának, a *Kis Újság*-nak a hasábjain kifejtette, hogy a Rákosi korszak legnagyobb bűnének a parasztság felszámolását tartja.¹⁷ Nagy Ferenc József – később, már az Antall-kormány minisztereként – szintén társadalmi és emberi igazságszolgáltatásról szolt a HVG-nek adott interjújában. A miniszter elismerte ugyan, hogy a régi paraszt nem egyenlő a mostanival, de szerinte sokan akkor mentek az iparba, amikor elvesztették földjüket. Nagy Ferenc József úgy vélte, a földkérdés rendezése nélkül nem lesz békés az átmenet.¹⁸ Azt a kisgazdák is jól tudták, hogy a régi tulajdonosok leszármazottainak zöme nem akar újra paraszttá válni. Ugyanakkor úgy vélték, hogy azok előtt, akik gazdálkodni akarnak, elhárulnának az akadályok, a többiek pedig kárpótlást kapnának a sok esetben kényszerű egykori életformaváltásért. A Kisgazdapárt agrárpolitikájának végső célja a vidék polgárosodása, társadalommegtartó és eltartó képességének megteremtése, az életszínvonal emelése.¹⁹

Az úgynevezett 47-es elv 1989 nyarán mint radikális ellenzéki programjavaslat terjedt el, és nem csupán a kisgazdák között, de a többi párt

¹⁴ BENKE Attila: i. m.; *A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása*. I. m. II. k. 299.

¹⁶ *Kis Újság*, 1990. február 1. 3.

¹⁷ Uo. 3.

¹⁸ HVG, 1990. június 9. 72–74.; *Kis Újság*, 1990. március 15. 1–3. – Az MSZDP is egyetértett a földtulajdon 1947-es visszaállításával. (*Kis Újság*, 1990. március 15. 4.)

¹⁹ RAVASZ Levente: A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt parlamenti frakciója által követett gazdaságpolitikai program és érdekvérvényesítő tevékenység rövid elemzése 1990. évben. *Magyarország Politikai Évkönyve*, 1990. I. m. 353.

kisvárosi és falusi szervezeteiben is népszerűvé vált.²⁰ Valószínűleg ugyanennek a következménye, hogy az MDF őszi országos gyűlésén a mezőgazdasági programvita veszekedéssé fajult az eredeti program képviselői és az igazságtételt követelők között. De hasonló történt az SZDSZ berkeiben is, mivel az SZDSZ küldöttgyűlésén is többen támogatták a reprivatizációs elvet, amely akadályozta volna a minapi hatalmi elit átmentési kísérleteit. Ugyanakkor ez az elv ellenkezést és bizalmatlanságot váltott ki a legtöbb helyen a szövetkezeti tagságban. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az aktív tagok kétharmada az „örökösödési elv” alapján nem jutott volna földhöz. A többiek túlnyomó része pedig a 47-es elv nélkül is tulajdonos vagy tulajdonos gyermeke volt, mert a téeszben maradtak nevén megmaradt a föld. Azok, akiknek nevéről a telekkönyvben egykor lekerült a föld, általában nem csupán a téesz hagyták el, hanem azt a falut is, ahol a földjük volt. Idősebb téesztagok azt nehezményezték, hogy most jönnének a földért azok, akik az 1960-as években, amikor nem fizetett a téesz, elmenekültek; míg a fiatalabbaknak az nem tetszett, hogy már megint nem az övék lesz a vagyon, hanem az idegeneké. („Lehetnek majd Ők is cselédek, mint a nagyszüleik.”)²¹ Az SZDSZ szerint a reprivatizáció folytán a termőföld nagyobb része azok tulajdonába kerülne, akik nem dolgoznak a mezőgazdaságban, és többnyire nem is falvakban élnek.²² Azzal is támadták a Kisgazdapártot, hogy a távol lévő tulajdonosok, illetve örökösök a következő években földbérleti díj és vételár formájában évi 25–30 milliárd forintot vonnak majd ki a mezőgazdaságból, valamint hogy a földet használó egyének és közösségek nem tudják gazdaságukat tervezni, mert nem tudhatják, hogy bérleti helyzetüket mikor támadja meg a földtulajdonos. Az FKGP folytonos magyarázkodásra és védekezésre kényszerült, a *Kis Újság* hasábjain folyamatosan foglalkozott a témával.²³

Az állami gazdaságok átalakítása és privatizációja már az 1980-as évek végén elkezdődött. A gazdasági társaságokról szóló (1988. évi VI.) és az átalakulási (1989. XIII.) törvény jogilag is rendezte a gyakorlatban már évtizedekkel ezelőtt megindult folyamatokat.²⁴ A Németh-kor-

²⁰ A téeszeket elhagyó egykori gazdák gyermekei ezekben tömörültek úgy, hogy fennmaradtak társadalmi kapcsolataik. JUHÁSZ Pál: Az agrárkérdés 1989-ben. I. m. 127–128.

²¹ Uo.

²² JUHÁSZ Pál: Agrárkérdés a gazdasági és a politikai válság nyomása alatt. *Magyarország Politikai Évkönyve. Ökonómia Alapítvány–Economix Rt.*, Budapest, 1991. 333–334.

²³ Vö. NAGY Ferenc: Földhöz juttatjuk a föld nélküli TSZ tagokat is. *Kis Újság*, 1990. február 15. 4., Nem cselédeket, hanem tulajdonosokat akar a kisgazdapárt. *Kis Újság*, 1990. március 8. 1–7.

²⁴ BALOGH Ádám–MEMHÖLCSERNÉ KAPITÁNY Gabriella–SZAJKÓ Pál: i. m. 3.

mány 1989-ben azzal a feladattal jött létre, hogy elkezdje a gazdaság intézményi és szervezeti rendjének átalakítását, így legelső törvénycsomagja magában foglalta a szövetkezeti rendszer és a mezőgazdasági vállalati és földbirtoklási rendszer átalakulásának utat nyitó törvényeket. A földkérdés kiéleződésével a Németh-kormány állandó nyomás alá került, ezért még 1990 januárjában megtette a döntő lépést: fölszabadította a földpiacot, megnyitotta az utat a privatizáció előtt, és megszüntette a telekkönyv szerinti magántulajdonosok (zömében nyugdíjas télesztágok) tulajdonosi jogainak korlátozását. Ez azt jelentette, hogy a földet lehetett kivenni, eladni és korlátozás nélkül örökíteni.

A földforgalom részleges liberalizálása felszínre hozott néhány problémát is. Ilyen volt például az, amikor a főleg településközei földeket piaci – és általában – magas árakon értékesítettek a szövetkezetek, mert így tulajdonképpen hasznot húztak azokból az ingatlanokból, amelyek ingyen vagy meglehetősen csekély megváltási áron kerültek a tulajdonukba. Az is előfordult, hogy azok voltak kénytelenek a piaci áron megvásárolni vagy bérelni a földet, akiktől azt korábban elvették.²⁵ A földprivatizáció miatt a nagyüzemi elithez tartozó, de onnan kifordulni akaró vállalkozóknak lehetőségük nyílt földet szerezni, ami a hagyományos ellenzékét a liberalizáció ellenfelévé tette. Így a május végén összeülő új parlament – a szabad demokraták kezdeményezésére – még az új kormány megalakulása előtt hozzáfogott a földtörvény ismételt módosításához. A szabad demokraták és néhány, a faluval kapcsolatban álló kisgazdapárti és MDF-es képviselő arra törekedett, hogy az 1989. júniusi és 1990. januári törvények módosításával megkönnyítse a télesztágok átalakítását oly módon, hogy egyszerűsítik a csoportos kiválás jogát és a kilépéssel járó földkivétel eljárását. A Független Kisgazdapárt hangadóin kívül azonban sok MDF-vezető is szembefordult ezzel a programmal.

A Kisgazdapárt ugyanis minden földforgalmat meg akart tiltani, mert egyre aggasztóbbnak látta, ahogy országszerte áruba bocsátják a termelőszövetkezeti földterületeket. Ezért a párt politikai bizottsága nyilatkozatban követelte a téesztől elidegenítésének azonnali befagyasztását. Ugyanis már megkezdődött a szövetkezeti tulajdonú közös föld szétmérése a tagok között, és a Kisgazdapárt attól félt, hogy amennyiben a téesztágok megszerzik a közös földek tulajdonát, az egykor volt (de a téesztől, sőt általában a faluból is eltávozott) tulajdonosok és leszármaz-

²⁵ BENKÓ Péter: i. m. 28.

zottaik már nem fogják tudni visszaszerezni a földjüket. 1990 áprilisában a Kisgazdapárt részéről Vörös Vince és Prepeliczay István a Mezőgazdasági Minisztériumhoz írt levelében rablógazdálkodásnak nevezte a tévesz-földek kiárusítását, és fölthette a kérdést: meddig folyik még a parasztság és a polgárság vagyonának elidegenítése.²⁶ A párt szerint a földeladások célja a földtulajdonjogi viszonyok összezavarása, a 47-es állapotokhoz való visszatérés megakadályozása.²⁷ A *Kis Újság* is folyamatosan foglalkozott a témával, a Kisgazdapárt pedig országos aláírásgyűjtő kampányba kezdett. 1990. február 10-re tiltakozó felvonulást és tüntetést hirdetett az Országgyűlés elé, így a Hősök terétől a Kossuth térig körülbelül 20 000-en meneteltek.

A reprivatizáció az 1990-es választások során végül egyetlen párt, a Független Kisgazdapárt programjába került be központi kérdésként. A választások előtt a kisgazdák földigénylő lapokat osztogattak, amit a többi párt választási trükknek minősített. A választásokon az FKGP 44 képviselővel jutott be az Országgyűlésbe, és a választásokat megnyerő MDF-fel, valamint a KDNP-vel koalíciós kormányt alakított. A Kisgazdapárt kapta a földművelésügyi és a honvédelmi tárcát. Az országgyűlési frakció vezetője Torgyán József lett, míg a pártelnök 1990–1991-ben Nagy Ferenc József, a földművelésügyi miniszter volt. Ez lehetőséget kínált a pártnak, hogy megvalósítsa programját, ugyanakkor támadások keresztüztébe is került, ami a pártegyeség szétzilálódásának veszélyét is magában hordozta.

A Független Kisgazdapárt politikai bizottsági üléseinek jegyzőkönyvéből megismerhetjük azt a határozatot, amely 1990. március 27-én, a választások első fordulója után született. A megyei vezetők hosszas vitában mérlegelték a teendőket, hogy kivel érdemes szövetkezni és az FKGP számára legkedvezőbb alkalmi választási egyezségeket kötni, hol lépjenek vissza az FKGP, illetve hol más pártok képviselői egymás javára. A politikai bizottság tagjai végül úgy döntöttek, hogy minden megyében, sőt minden választókerületben mások és mások a körülmények, így csak ott helyben lehet eldönteni, mi lenne a legkedvezőbb a Kisgazdapártnak.²⁸ Az egyértelmű döntés után szinte bombaként robbant a hír, hogy a politikai bizottság egészének tudta és döntése nélkül – az elnökség egyes tagjai választási koalíciós megállapodást kötöttek az MDF-fel, miszerint a két párt a helyi körülmények mérlegelése nélkül

²⁶ *Kis Újság*, 1989. augusztus 10. 3., 1990. február 1. 1., 1990. április 26. 16.

²⁷ *Kis Újság*, 1990. február 1. 1.

²⁸ BENKÓ Péter: i. m. 67., 70–71.

támogatja egymást a választások második fordulójában. Ez az egyezés óriási viták forrása lett. A Hajdú-Bihar megyei szervezet például kijelentette, hogy nem tartja magára nézve kötelezőnek, és választási körzetenként maga kívánja – az eredeti politikai bizottsági döntésnek megfelelően – meghatározni, kivel szövetkezik. A főtitkár és az elnökség több tagja nyilvános vitába is bonyolódta, hogy volt-e bárkinek is joga a politikai bizottsági döntés ellenére az egész országra szóló megállapodást kötni.

Vitathatatlan, hogy a kormányzati szerepvállalás kezdetét ez a döntés és ez a vita jelentette. A választások második fordulója után koalíciós tárgyalások kezdődtek. A tárgyalásokat a Kisgazdapárt részéről Gerbovits Jenő vezette, részt vett rajta kívül Torgyán József, Bakos István és Cseh Sándor. Szakértőként bevonták az akkor még semmiféle párttiszséget nem viselő Rajkai Zsoltot és Kiss Gyulát. Dr. Györgyi Árpád mint a jogi kérdések fő szakértője és a tárgyaló delegáció többi tagja nem szorgalmazta a részletező, dátumokat, határidőket tartalmazó koalíciós szerződés megkötését. A megállapodásokat már április 18-án aláírta Gerbovits Jenő, valamint a pártfőügyész, Torgyán József képviseletében Györgyi Árpád. Az aláírók és a hozzájuk csatlakozók hittek abban, hogy az elvi nyilatkozatot részletesebb megállapodás követi majd, de végül nem így történt. A részletek kidolgozására és a vitás kérdések tisztázására a nagyválasztmány Torgyán József és Vörös Vince vezetésével öttagú koalíciós tárgyalóküldöttséget választott.

A választási küzdelmet követő események, az MDF–SZDSZ-paktum (amely a koalíciós partnereket is váratlanul érte), a kormányalakítás körüli egyezkedések sok lényeges kérdésről elterelték a figyelmet. Az április 29-i nagyválasztmány minden különösebb elemzés, vita nélkül, két tartózkodással áldását adta a koalícióra, és Nagy Ferenc Józsefet nagy fölénnyel választották meg elnöknek Vörös Vince helyére.²⁹ Torgyán József kormánypártiságában oly messzire elment, hogy a *Magyar Nemzet*-nek adott interjújában kijelentette: ezzel a kormánnyal szemben még az ellenzék sem lehet ellenzéki. „Az ellenzékiiségnek a létalapja is megszűnt. Aki a kormánnyal szemben fellép, az lényegében a hazájával szemben lép föl.”³⁰ A koalíciós tárgyalások alapos elemzésére, tárgyalási stratégia kialakítására, részletes koalíciós szerződés szükségességének a kimondására végül nem került sor.

²⁹ Kisgazdadíszletek mögött. 1. rész. *Heti Kis Újság*, 1991. november 29. 9.

³⁰ Interjú Torgyán Józseffel. *Magyar Nemzet*, 1990. április 25.

³¹ *Kis Újság*, 1990. április 26. 16.

A *Kis Újság* 1990. április 26-i számában jelent meg az FKGP és az MDF közös nyilatkozata az előzetes koalíciós tárgyalások elvi alapjairól. Ez egy gyorsan megvalósítható törvénnyel számolt, amely a 47-es állapotokat alapul véve rendezi a tulajdonjogi viszonyokat.³¹ Nagy Ferenc József – földművelésügyi miniszterként – úgy vélte, hogy a parlament előreláthatólag már júniusban napirendjére tűzi a földtörvény tervezetét. Ennek első lépéseként a parlament június 3-án, 79 százalékos többséggel, mindössze 27 ellenszavazattal elfogadta Zsiros Géza – a korábban már említett okokkal indokolt – javaslatát, és felfüggesztette, illetve engedélyhez kötötte a termelészövetkezeti földek eladását.

A reprivatizáció–kárpótlás-vitában először a kormánykoalíció pártjainak kellett megegyezniük, ami sok feszültséggel járt, s repedéseket eredményezett az együttműködésben. Antall József miniszterelnök első beszédében a Magyar Köztársaság kormányának programjáról a következőket mondta: „Az új mezőgazdaság alapvetően magántulajdonos termelők családi együttműködésén, valamint a tulajdonosok valódi szövetkezetein, meghatározott, szűkebb körben állami gazdaságokon alapul. A mezőgazdasági tulajdonreform alapelve, hogy a föld annak a tulajdonába kerüljön, aki azt várhatóan megműveli. Célunk igazságot szolgáltatni a parasztságnak az elszenvedett sérelmekért. E tekintetben az 1947-es esztendő meghatározó kiindulópont lehet (taps), amikor kialakultak az 1945-ös földreformot követő tulajdonviszonyok, és még nem kezdődött el az erőszakos kollektivizálás.” Ugyanakkor hozzátette: „Ez nem veszélyeztetheti sem a termelést, sem pedig az ország tulajdonrendezésének modern kialakítását, és nem veszélyeztetheti egész agrárpolitikánkat. A kormány agrárprogramja éppen ezért nem egy párt, hanem a koalíció pártjainak egységes programja kell legyen.”³²

A választások után a koalíciós kormányon belül megkezdődtek az egyeztetések a földkérdés rendezéséről. A *HVG* 1990. június 2-án arról cikkezett, hogy még nem látszik kikristályosodni az új kormány nézete a földtulajdon kérdésében.³³ A fő probléma az volt, hogy míg a Független Kisgazdapárt a reprivatizációt és az 1947-es birtokállapot visszaállítását tűzte ki célul, ezzel szemben a koalíciós partnerek csak az 1947-es tulajdoni viszonyok „figyelembevételét” tartották szükségesnek. Tulajdonképpen az MDF már választási programjában bírálta a kisgazdapárti

³² *Országgyűlési Napló*, 1990. május 22-i ülésnap, 204.; Lovász Csaba: *Termőföld-tulajdonváltás Magyarországon 1988–1998*. Ápv. Rt., Budapest, 1999. 28.; valamint *Antall József országgyűlési beszédei 1990–1993*. Athenaeum Nyomda Rt., Budapest, 1994. 30.

³³ *HVG*, 1990. június 2. 69–70.

terveket, és a piaci privatizációt támogatta, ugyanis a falvak vállalkozó kedvű lakosainak akarta biztosítani a földeket (és így kizárta volna a rehabilitációból az eltávozottakat). Antall József miniszterelnök a tulajdonviszonyokat illetően kijelentette, hogy lehetetlen az országban egységet teremteni, mivel különböző, gyakran ellentétes érdekek munkálnak a lakosság körében. Szerinte több mint négy évtized tulajdonváltásai következtében nincs mód arra, hogy egységes elvek alapján állítsák helyre a tulajdoni rendszert. Félő, hogy az ilyen próbálkozások megingatnák a vagyonbiztonságot, ez pedig elriasztaná a lehetséges hazai és külföldi tőkebefektetőket. Enélkül nem számíthatunk gazdasági felemelkedésre, csak szegénységre, nyomorra – hangoztatta a miniszterelnök, majd hozzátette: „Lehetetlen próbálkozás egy korábbi tulajdoni állapot visszaállítása, miután a vagyonok többszörösen gazdát cseréltek, így ez bírósággal megtámadható. A kártérítés vagy kárpótlás ügyében is eldöntetlen kérdések adódnak: hol legyen a határ, kit és milyen mértékben kárpótoljanak? Teljes körű és igazságos tulajdon-visszaállítás nincs, nem lehetséges – szögezte le Antall József. Ezt tudomásul kell venniük azoknak is, akiket személy szerint érint. A kormány és a koalíciós pártok kizárólag a földtulajdon részleges helyreállítására törekszenek, benne keresik az ésszerű kompromisszum lehetőségét. De itt is csak a mezőgazdasági alaptevékenységet folytatók jöhetnek számításba.”³⁴

A koalíció gondjai miatt azonban az MDF mégsem vállalta, hogy nyíltan szembehelyezkedjen a Kiszgazdapárt által inspirált földtörvény tervezetekkel. Inkább időhúzásra rendezkedett be, és az ellenzékétől várta, hogy fölvegye a harcot a Kiszgazdapárt érveivel. A parlamentben a szabad demokraták, a falvakban a radikális reformerek által kezdeményezett, de később a téveszlit gyűjtőpártjává vált Agrárszövetség szervezte az ellenagitációt.³⁵ A parlamenti ellenzék egy másfajta agrárreform elveit, az Agrárszövetség a Kiszgazdapárt programjának veszélyeit hangsúlyozta.

Egyes kiszgazdavezetők maguk is érezték, hogy földprogramjuk nem állja ki a kritikát. Így már a választások két fordulója között elküldték gazdasági programjukat véleményezésre a Gazdasági Kamarának. A Kamara képviselői feltették a kérdést: vajon az 1940-es évek második felében mindössze néhány évig fennállt birtokszerkezet tulajdonként való

³⁴ ANTALL József: A földtulajdon részleges helyreállítására törekszünk. A Parasztszövetség nagygyűlése Kölcshán. *Magyar Hírlap*, 1990. augusztus 21.

³⁵ JUHÁSZ Pál: Agrárkérdés a gazdasági és a politikai válság nyomása alatt. I. m. 336–337.

visszaállítása célszerű-e 1990-es körülmények között? Ők ehelyett inkább azt javasolták, hogy a párt térjen vissza az eredeti, az 1988/89-es évek fordulóján vallott programjához, vagyis propagálja azt, hogy a mezőgazdaságból „jelenleg élő rétegek a földtulajdonhoz kedvezményesen jussanak hozzá”.³⁶ Mivel azonban ez lehetetlenné tette a reprivatizációt, így a kisgazdavezetők a választások lezajlásával, kormányra kerülésük után, visszautasították.

1990 nyarán egymás után kerültek forgalomba a kisgazdapárti ihletű földtörvény tervezetek, s egy részüket a Földművelésügyi Minisztérium saját tervezetként is terjesztette. Ezek elsősorban nem a földhasználati viszonyokat, a haszonbérletet és a tagosítást tárgyalták, hanem azzal foglalkoztak, hogy miként lehet visszaállítani az egykori tulajdonosok örökösének tulajdonát. A földtörvény beterjesztését hetekig halogatták. Az FKgP mezőgazdasági szaktitkársága július elején közzétette földtörvény tervezetét, de számos más variáció is készült. Az FKgP-ben és az FM-ben is egyszerre négy-öt elképzelés, tervezet is forgalomban volt, amelyek többé-kevésbé egymásnak is ellentmondtak.³⁷ Közös jellegzetességük, hogy egyik sem került hivatalosan az országgyűlés elé. A koalíciós megállapodás szellemét tükröző földtörvény benyújtásához a kormány a Kisgazdapárt türelmét kérte. Oláh Sándor a Független Kisgazdapárt képviselőcsoportjának július 10-i ülésén végül azt javasolta, hogy a frakció szabja meg határidőként 1990. augusztus 20-át, majd hozzátette: ha addig sem kerül a parlament elé a földtörvény, további lépéseket lát megfontolandónak.

A türelmetlenség meghozta gyümölcsét, a három koalíciós párt képviselői megbeszéléseket kezdtek, melynek eredményeként július 22-én a Normafánál, a Hotel Agróban közös elvi nyilatkozatot fogalmaztak meg. Antall József miniszterelnök utasította az érintett tárcákat, hogy fejezzék be a törvénytervezet előkészítését, s legkésőbbi határidőnek az augusztus 15-ét jelölte meg.³⁸ A három koalíciós párt egyezségének szellemét tükrözte az 1990. augusztus 13-ra elkészült a földtörvény tervezet, amely 100 hektárig lehetőség szerint az elvett eredeti földterületnek illeték- és költségmentes visszaadását rögzítette.³⁹ Ezután többhetes huzavona kezdődött; az elkészült földtörvény tervezetet egyre élesebben támadták a téveszelnököket tömörítő érdekvédelmi szervezetek mellett az

³⁶ BENKÓ Péter: i. m. 88.

³⁷ HVG, 1990. június 23. 69.

³⁸ Kisgazdaiszletek mögött. 2. rész. *Heti Kis Újság*, 1991. december 6. 4.; *Kis Újság*, 1990. július 26. 4.

³⁹ Az FM földtörvény tervezetét közli: *Kis Újság*, 1990. augusztus 23. 10.

ellenzéki pártok is. A földtulajdon visszaadását sokan „agyrémnék” minősítették. Több szervezet – különösen a termelőszövetkezetek vezetőit tömörítő Mezőgazdasági Szövetkezetek Országos Szövetsége –, illetve az Agrárszövetség nagy hírveréssel kampányba kezdett. „Élelmiszerhiány várható, a kisgazdák szétverik a jól működő szövetkezeteket”⁴⁰ stb. Az egyre élesebb támadásokat a Földművelésügyi Minisztérium visszautasította, Nagy Ferenc József miniszter külön nyilatkozatban hangsúlyozta, hogy az új földtörvény célja a parasztokon esett sérelmek orvoslása.⁴¹

A földtervezetet ért szakmai kritikákkal párhuzamosan felerősödtek a politikai támadások is. 1990. augusztus elején valóságos bombaként robbant Szabó László főtítkárhelyettes levele, amelyet a lemondásra felszólított addigi szóvivő, Bereczki Vilmos adott át a *Népszabadságnak*, a Kisgazdapárt más fontos irataival együtt. Ez már egy politikai kampány kezdetét jelentette. Szabó László belső használatra szánt levele azt szorgalmazta, hogy a helyi szervezetek javasoljanak továbbtanulásra tehetőseges fiatalokat, akik aztán a későbbiekben netán alkalmazottként is tevékenykedhetnek a minisztériumokban, ily módon is elősegítve a következetesebb rendszerváltást. Az ellenzéki pártok a levél nyilvánosságra kerülését követően sajtóhadjáratba kezdtek, és az FKGP-t hatalomátvételi kísérlettel, a pártsemleges közigazgatás elvének megsértésével vádolták meg.

Az 1990 őszi kiadott Nemzeti Megújítási Programot is hosszas koalíciós viták előzték meg. Végül a kormányprogram kimondta: „A kormány a korábbi tulajdonok természetbeni visszaadását általában nem támogatja. A termőföld esetében az alkotmányjogi vizsgálódások alapján lehet dönteni az eredeti (1947-es) tulajdoni állapotokat is figyelembe vevő tulajdon jogi rendezéséről. Cél a polgárok földmagántulajdonára épülő gazdálkodás, valamint a magángazdák szövetkezésére épülő agrárgazdaság megteremtése. A földreform során mindegyik falusi rétegeket kell földhöz juttatni. A kormány a tulajdonok (gyárak, üzemek, boltok, műhelyek) természetbeni visszaadása (reprivatizálása) helyett kártalanítást ajánl. A kártalanítás csak részleges lehet a felhalmozott nemzeti közterhek (külföldi adósság, belső adósság, torz gazdasági szerkezet) miatt. Olyan értékpapír formájában kifejezett kárta-

⁴⁰ Hasonlóan fölveti ezt a kérdést CSETE László–BARCZA Gabriella: *Kié lesz a föld?* Agricola Kiadói és Kereskedelmi Kft., Budapest, 1990. 13.

⁴¹ *Kis Újság*, 1990. augusztus 16. 10.

⁴² LOVÁSZY Csaba: i. m. 29.

lanítást javasol a program, amely új tulajdon vásárlására fordítható. A privatizáció a megtakarítások mozgósításával, a hazai befektetések ösztönzésével a belső túlkeresletet is mérsékli, így a kormány inflációellenes politikájának is fontos eleme.”⁴² A program szerint a kormány célja az volt, hogy „mind tulajdonformában, mind gazdaságméreteiben vegyes összetételű, leginkább farmgazdaság jellegű magángazdálkodás létrehozását” segítse elő.

Mindeközben a parlament elfogadta az előprivatizációs törvényt, amelynek lényege, hogy a boltokat, vendéglőket a régi tulajdonosok teljes figyelmen kívül hagyásával elárverezik, eladják a bérleti jogot, a későbbi tulajdonjogra vonatkozó elővásárlási jog biztosításával. Vagyis az elkobzott tulajdon egy jelentős részénél lehetetlenné válik a természetbeni visszaadás. Ez a szemlélet és maga a tervezet a kormány gazdaságpolitikai titkárságának vezetőjéhez, Matolcsy Györgyhez kapcsolódik. Bár a kisgazdapárti politikusok többsége ezt akkor még nem látta, képzett jogászok számára már akkor is nyilvánvaló volt, hogy a boltok, vendéglők és más szolgáltatóegységek privatizációja után, vagy azzal egy időben alkotmányjogi képtelenség lenne ugyanezen boltok, vendéglők reprivatizációjáról törvényt alkotni.⁴³

Az előprivatizációs program ellen Oláh Sándor és Zsiros Géza emelte föl a szavát; ezért a másik oldal később koalícióellenességgel vádolta meg. Torgyán József frakcióvezető valósággal presszionálta a képviselőcsoportot annak érdekében, hogy szavazza meg ezt a törvényt, hiszen szerinte az előprivatizációs törvény elfogadása a koalíciós hűség próbaköve, és aki ellene szavaz, az a koalícióval helyezkedik szembe.⁴⁴ Végül néhány tartózkodás mellett csak négyen – Oláh Sándor, Zsiros Géza, Szabó Lajos és Ómolnár Miklós – szavaztak nemmel az FKgP tulajdoni programját jogilag lehetetlenné tevő törvényre. Az eseményekre Torgyán később így emlékezett vissza: „Antall József megjelent a frakcióülésen, és bejelentette, hogy a törvény elutasítása esetén megbukna a földek reprivatizációjára (visszaadására) kötött szövetségünk, és megbukna a rendszerváltó kormány is. Ezt a frakció többsége, Antall megbuktatási kísérleteként, kommunista kollaborációnak minősítette. Végül az döntött, hogy Antall megígérte, ha megszavazzuk a kisprivatizációs törvényt, akkor lesz földreprivatizáció. Persze ezt az ígérteét később megszegte, és ehelyett mélységesen igazságtalan kárpótlási folyamatra ke-

⁴³ MIHÁLYI Péter: *A kárpótlás*. ÁPV. Rt. é. n. 10.

⁴⁴ Kisgazdaiszletetek mögött. 3. rész. A kisgazda földprogram elárulása. *Heti Kis Újság*, 1991. december 13. 9.

rült sor, a magyar parasztságtól teljesen idegen értékpapír-technikával, a kárpótlási jegyekkel. A kárpótlásból ténylegesen a valódi áldozatok, a kisgazda tömegek maradtak ki, és a spekulánsok gazdagodtak meg.”⁴⁵

Eső után köpönyeg

Az 1990 őszén a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (a MOSZ jogelődje) által szervezett, a normafai Mezőgazdasági Szövetkezők Házában tartott széles körű vita eredményeképpen az érintettek megkötötték a „normafai megállapodást”.⁴⁶ Ennek értelmében nemcsak a falun élők jutottak volna termőföldtulajdonhoz (fejenként 1,5 hektár mértékig kedvezményesen), hanem azok is, akiknek a földtulajdonát 1947 után erőszakkal vették el. Végül a kormány látszólag elfogadta a földtörvény tervezetét, de úgy bújik ki a döntési kényszerből, hogy a parlament elé terjesztés helyett maga a kormányzat kért előzetes normakontrollt az Alkotmánybíróságtól.⁴⁷ Ekkor még kevesen látták, hogy a kezdeményezés mekkora jogi huzavona első felvonását jelenti. A kérdések lényege, hogy alaposak-e az ellenzéki vádak, miszerint a javaslat alkotmányértő. Alkotmányossági szempontból a kormányfő első kérdése az volt, hogy a kárpótlás, illetve a reprivatizáció tekintetében különbséget lehet-e tenni állampolgár és állampolgár között aszerint, hogy mit vettek el tőle. Kaphat-e másféle vagy más mértékű kárpótlást az, akitől a földjét vették el, mint az, akinek gyára, üzlete vagy háza veszett oda? Antall József második kérdése pedig úgy szólt, hogy jogszerű-e a tézeszek földjét kisajátítás és kárpótlás nélkül felhasználni a korábbi sérelmek orvoslására.

Az Alkotmánybíróság a feltett két kérdésre 1990. október 4-i határozatával nemmel felelt.⁴⁸ Arra hivatkozott, hogy a tulajdon tárgya szerint nem lehet olyan különbséget tenni, hogy az egyiket ellenérték fejében privatizálják, a másikat természetben visszaadják (reprivatizálják). Ennek az alkotmánybírósági álláspontnak az alapját az úgynevezett előprivatizációs törvény adta, amely üzletek esetében kizárta a reprivatizá-

⁴⁵ Politikus jogászok VIII. Aki a semmiből kormányzó pártot csinált: Torgyán József. (Interjú Torgyán Józseffel. Ifj. Korsós Antal.) *Mozgó Világ*, 2004. május.

⁴⁶ Normafai megállapodás. POGÁNY Sára: A földkérdés a rendszerváltozás tükrében. *Magyar Hírlap*, 1997. szeptember 26. Melléklet. 2.

⁴⁷ *Kis Újság*, 1990. szeptember 13. 1–3.

⁴⁸ AB 21/1990. (X. 4.) sz. határozat. In: *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 354–359.

ció lehetőségét.⁴⁹ Az Alkotmánybíróság a tulajdonviszonyok rendezése során a tulajdon tárgya tekintetében csak egységes eljárást tekintett alkotmányosnak, ami azt jelentette, hogy ha a törvényhozók a reprivatizációról a műhelyek, gyárak, üzemek, házak stb. esetében lemondanak és ezek tulajdonosait csak részlegesen pénzben (kárpótlási jeggyel) kárpótolják, nem járhatnak el másként a volt földtulajdonosokkal sem, hiszen a földek visszaadása diszkriminációt jelent a boltok régi tulajdonosainak a kárára. Márpedig az alkotmány tiltja a diszkriminációt. Ez csak akkor lehetséges, ha alkotmányos indokai vannak a megkülönböztetésnek, márpedig a földtulajdonosok esetében az Alkotmánybíróság ilyen indokot nem talált. Az elválasztás reális alapja az lehetett volna, hogy a föld az egyetlen olyan vagyontárgy, amely a használat következtében nem veszít az értékéből, és nem is semmisül meg, ráadásul csak korlátozott mértékben áll rendelkezésre.⁵⁰

Az Alkotmánybíróság határozata alapján lehetővé vált a jövőendő agrárpolitika tulajdonjogi alapjainak kialakítása. Egyrészt a határozat megállapította: a volt földtulajdonosok kártalanítása csak akkor és olyan mértékben lehet alkotmányos, ha a többi (már nem a mezőgazdasági szövetkezetekkel, hanem az állammal szemben követelő) tulajdonost is ugyanúgy kártalanítják; másrészt rögzítette, hogy a szövetkezeti közös tulajdon a szövetkezeti tagok közös tulajdona, és így alkotmányos védelmet élvez.⁵¹ Eszerint hiába volt alkotmányellenes például a földmegváltásról szóló 1967. évi 3-as törvény, amíg érvényben volt, törvényes tulajdonváltásokat hozott létre. Épp a tulajdon biztonsága nem engedi meg, hogy a létrejött tulajdonviszonyokat visszamenőleges hatályú törvénnyel módosítsák. A kereken egy éven át tartó többpárti politikai huzakodás, valamint az Alkotmánybíróság határozatai tulajdonképpen olyan korlátokat írtak elő, amelyek lehetetlenné tették egy szakszerű és ésszerű – a földtulajdon nevesítését szolgáló – törvény megalkotását.

Az Alkotmánybíróság határozata után világossá vált, hogy új kárpótlási konstrukciót kell kidolgozni. Még 1990 őszén Kiskunmajsán széles körű szakmai és politikai megbeszélést tartottak, amelyen a földtörvényvita számos kormánypárti és ellenzéki képviselője részt vett. Az 1990. november 17–18-án rendezett tanácskozás kinyilvánított célja a földtulajdon-rende- zés körüli nézetek ütköztetése volt annak érdekében, hogy a földtörvény

⁴⁹ *Kis Újság*, 1991. április 5.

⁵⁰ *A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása*. I. m. I. k. 219.

⁵¹ Juhász Pál: Agrárkérdés a gazdasági és a politikai válság nyomása alatt. *Magyarország Politikai Évkönyve*, 1991. I. m. 336–337.

tervezet mielőbb a parlament elé kerülhessen. A magyar mezőgazdaság helyzetét és várható kilátásait elemző bevezető előadások után a földtörvénnyel kapcsolatos nézeteiket fejtették ki az öt parlamenti párt agrárszakértői – a Fidesz kivételével, amelynek képviselője nem érkezett meg.

A tanácskozást Kozma Huba, a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője nyitotta meg. Elmondta, hogy a földtulajdon rendezetlensége immár országos feszültséget okoz, és a mostani tanácskozáson szeretnék elérni, hogy a parlament elé már egyeztetett törvénytervezet kerüljön, amely a pártok egységes álláspontját tartalmazza.⁵² A vitában felszólalók egyetértettek a tekintetben, hogy a földtörvényre haladéktalanul szükség van; a földek magántulajdonba adását illetően azonban megoszlottak a nézetek. A szövetkezeti tagságot képviselő felszólalók ahhoz ragaszkodtak, hogy eredeti földjeiket kapják vissza. Szinte valamennyien rámutattak arra is, hogy a földdel együtt rendezni kell a kereskedelem és a mezőgazdaság támogatásának pénzügyi feltételeit. A nézetek ütköztetése után végül is több kulcsfontosságú kérdésben egyetértésre jutottak. Másnap a pártok képviselői szándéknyilatkozatot írtak alá.⁵³ A szándéknyilatkozatban valamennyi párt jelen lévő képviselője egyet értett abban: a földtulajdon kérdésében az elmúlt 40 év során számtalan igazságtalanság történt, tehát a jogszerű kártalanítást, illetve kárpótlást szükségesnek tartják. Erre két módszert láttak:

„1. Az 1956 előtti földtulajdon és egyéb vagyontárgyak elvonása, az »önkéntes« földfelajánlások esetében méltányossági kárpótlást javasolnak, amely elvileg nem zárja ki a teljeskörűséget.

2. Az 1967. IV. törvény értelmében kényszermegváltott, nem tagi földek tulajdonosainak alanyi jogú kárpótlást javasolnak. Ennek módja a megváltott földek – beleértve az erdőt is – értékével azonos értékű, jegybanki alapkamatlábbal kamatozó kárpótlási kötvények kibocsátása, amelyeket a költségvetés garantál. A jelenlévők elfogadhatónak tartják, hogy a kárpótlási kötvény fedezetének megteremtéséhez a tsz-ek, illetve a vagyonnevesítés során a közös földtulajdonból egyéni tulajdonhoz jutó új tulajdonosok is hozzájáruljanak. [...] A kárpótlási jegyet birtokosa az állami tulajdon privatizálásakor fizetési eszközként használhatja. [...] A jelenlévők elismerik a 600/1945 miniszterelnöki rendelet eredményeként kialakult földviszonyokat. A kárpótlásra jogosultak in-

⁵² Mi történt Kiskunmajsán? *Magyar Hírlap*, 1997 szeptember 26. Melléklet. 3.

⁵³ A nyilatkozat aláírói: Zsiros Géza, Benke Attila (Független Kisgazdapárt), Krudy Géza, Szakál Ferenc (Kereszténydemokrata Néppárt), Medgyasszai László, Halász Péter (MDF), Lakos László (MSZP), Juhász Pál (SZDSZ). MTI-jelentés.

dokolt földigényének kielégítése állami kisajátítási eljárás keretében történik.”⁵⁴

Az öt parlamenti párt agrárszakértői megegyeztek abban, hogy az agrárkárpótlás alapvető eszköze a kárpótlási kötvény – pontosabban az egy nappal később megszületett törvényjavaslat megfogalmazásával: a kárpótlási jegy (KPJ) – lesz. Az itt kötött megállapodás egyik kulcsfontosságú eleme volt a földtulajdonszerzésnél a helyben lakás követelménye.⁵⁵

Zsiros Géza országgyűlési képviselő, a Független Kisgazdapárt szakértője közvetlenül a szándéknyilatkozat aláírását követően értékelte a megállapodást az MTI munkatársának. Véleménye szerint az 1945-ös földosztás óta nem történt az országban ehhez hasonló, több millió embert érintő sarkalatos megállapodás. Az egyezés nyilvánvalóan azt mutatta, hogy a földtulajdon körül kialakult politikai feszültség már nem tűrhető tovább. Ezzel elhárult a rendezés legnagyobb akadálya, bár a szándéknyilatkozat még nem azonos a törvénnyel. Zsiros Géza két kulcsfontosságú témakört emelt ki a nyilatkozatból mint az előrelépés legjelentősebb elemeit. Egyfelől azt, hogy immár mind az öt jelentős politikai erő elismeri, hogy jogsérelem történt, amikor az embereket megfosztották a tulajdonuktól. Másfelől valamennyi párt megbízottja elismeri azt is, hogy az igazságtalanságot orvosolni kell. A földtulajdon-rende­zéssel kapcsolatos ötpárti megállapodásról megnyugvással értesültek a Független Kisgazdapárt megyei vezetői, akik Kiskőrösön tartottak országos tanácskozást. A párt Bács-Kiskun megyei szervezetének kezdeményezésére összehívott megbeszélés célja ugyanis éppen az volt, hogy a régiók vezetői a december közepi nagyválasztmányi ülés előtt egyeztessék a föld- és tulajdonviszonyok reprivatációjára vonatkozó nézeteiket.⁵⁶

A kormány a kiskunmajsai megállapodásban foglaltaknak megfelelő tartalmú törvényszöveget már 1990. december 1-jén letette az asztalra. Az országgyűlés 1990. december 10-én megkezdte a kárpótlási törvény vitáját. A kártalanításról szóló 1020. számú törvényjavaslatot Balsai István adta elő 1991. január 14-én. A törvény elvetette a reprivatizációt, ennek indoklását Balsai 1991. február 5-i miniszteri expozéjában ismertette: „Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ki kell mondanom a nehéz és súlyos mondatot: az elvett vagyont nem lehet eredeti formájában visszaadni. Nem lehet, mert annak nagy része már nincs meg, vagy annak időköz-

⁵⁴ A *Magyar Hírlap* dokumentum-összeállítása, 1997. szeptember 26.

⁵⁵ POGÁNY Sára: A földkérdés a rendszerváltás tükrében. *Magyar Hírlap*, 1997. szeptember 26. Melléklet. 2.

⁵⁶ Mi történt Kiskunmajsán? *Magyar Hírlap*, 1997. szeptember 26. Melléklet. 3.

ben jóhiszemű tulajdonosai alapvető változásokat hajtottak végre rajta, nem lehet, mert sok egykori tulajdonos nem él már, illetve nem tudna élni vagyónához fűződő jogaival és kötelezettségeivel, továbbá nem lehet, mert a nemzet teherbíróképessége ezt nem teszi lehetővé. (Zaj.)⁵⁷ Balsai utalt a termőföld különleges voltára, azaz hogy korlátozott formában és terjedelemben áll rendelkezésre, és más tulajdoni tárgyjal nem helyettesíthető. Éppen az okozza a problémát, hogy a termőföld nem áll az állam rendelkezésére kellő mértékben, ugyanis az Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint a termelőszövetkezetek vagyona, mint minden más jogalany tulajdona, alkotmányos védelemben részesül.

A fentiek figyelembevételével határozták el, hogy kárpótlási jegyben fizetnek, illetőleg hogy a kár mértékét meghatározott szabályok szerint kialakított átalányösszegben állapítják meg. A törvény ötmillió forint címletértékű kárpótlási jegyben maximálta a kárpótlás mértékét személyenként és volt tulajdonosonként, és a törvénytervezet szerinti kárpótlás mintegy négy millió hektár termőföldet érintett. A kárpótlási törvény az állampolgárok tulajdonában „igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásaként” lehetővé kívánta tenni, hogy a volt földtulajdonosok a szövetkezeti földtulajdonból földhöz jussanak. Ugyanakkor a téeszek nem pénzben kárpótolnák a károsultakat. A törvény előkészítése során olyan kompromisszumot kerestek, amely a természetbeni részleges kárpótlásra épít – földet kínál az arra jogosultaknak – anélkül, hogy a téeszre bármilyen anyagi terhet hárítana, tulajdonosi rendelkezését csorbítaná, földalapját számottevően csökkentené. Erre volt megoldás a kárpótlási jegy és a vételi jog: az, hogy az állam által kibocsátott, bemutatóra szóló értékpapír termőföldvásárlásra is fordítható. A kárpótlási törvény a földadásvételt a részleges kárpótlás államigazgatási feltételrendszerébe ágyazta, annak alárendelve szabályozta, és a vételi jog érvényesíthetőségét rövid, 30 napos jogvesztő határidőhöz kötötte. A vételi jogot a kárpótlási törvény alapján csak az gyakorolhatja, akinek állandó lakása 1991. január 1-jén az érdekelt téesz mezőgazdasági tevékenysége által közvetlenül érintett települési önkormányzat közigazgatási területén volt, továbbá a föld hasznosítására kötelezettséget vállal. A földhivatali adatszolgáltatás, a termőföld kijelölése, kimérése, valamint az ingatlan-nyilvántartás költségei az igénylőt, illetve a jogosultat terhelik. Az eljárás során a jogosultak és a szövetkezet képviselőiből, valamint egy általuk választott harmadik személyből alakul meg a földosztó bizottság, az ő dolguk, hogy kijelöljék: mely földeket lehet kiosztani a gazdaságon be-

⁵⁷ MIHÁLYI Péter: i. m. 133.; *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998*. I. m. 65.

lül. A kárpótlási törvény a földkiadás mikéntjére csak néhány általános szempontot adott, és a megoldást teljes egészében az érdekeltekre bízta.

Az FKgP Országos Vezetősége és parlamenti képviselőcsoportja 1991. január 26-án tartott ülésén kinyilvánította: a kormány 1020. számon benyújtott kárpótlási törvényjavaslatát módosított tartalmával is elfogadhatatlannak tartja. Ugyanakkor az országos vezetőség és a képviselőcsoport felkészült arra az eshetőségre is, hogy a parlament az eddigi tervek szerint a javaslatot február 4-én napirendjére tűzi. Elhatározta, hogy ebben az esetben módosító indítványával kívánja a programjának leginkább megfelelő törvényt kiharcolni, illetve a javaslatot az utolsó részletes hárompárti koalíciós megállapodás (1990. július 21–22., Budapest, Normafa: A földtörvény ügyében megkötött hárompárti egyezség) alapelveivel összhangba hozni.

1991 kora tavaszán a koalíciós pártok között tovább folytatódott a vita a kárpótlási törvény ügyében, és a kibontakozni látszó állóháború mármár előrevetítette egy kormányválság lehetőségét. Úgy tűnt, hogy az MDF-nek nem volt határozott véleménye a mezőgazdasági rendszerváltásról, de a Kisgazdapárt törekvéseit sem hagyta érvényesülni. Nagy Ferenc József, az FKgP elnöke úgy nyilatkozott, hogy pártja csak a degresszió és a helyhez kötöttség nélkül tartja elfogadhatónak a kárpótlási törvénytervezetet. Hozzátette: ha a koalícióban a kisgazdák nem tudják megvalósítani elképzeléseiket, levonják a konzekvenciákat, és még az sincs kizárva, hogy konstruktív ellenzékbe vonulnak.⁵⁸ A kormány szövegéről a megállapodás csak 1991. március 12-én született meg kisgazdapárti engedményével – hiszen a törvénytervezet nem az 1947-es, hanem az 1949-es állapotokból indult ki. A tervezet 1000 aranykorona értékig kívánja teljes egészében visszaadni a földet. Ez a megállapodás azonban már nem tartalmazta azt a kitétel, miszerint a földtulajdonszerzésnél előfeltétel lenne a helyben lakás, csak a mezőgazdasági hasznosítási kötelezettség vállalása szerepelt benne.⁵⁹

Az agrárprivatizációt rögzítő kárpótlási törvény ellentmondásosra sikerült. 1991. április 24-én az országgyűlés megszavazta, miután a kisgazdák vagy visszavonták módosító indítványukat, vagy pedig leszavazták azokat, mint többek között Torgyán reprivatizációs javaslatát.⁶⁰

⁵⁸ Tizenkét hónap krónikája. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 1992. 425–430.

⁵⁹ LEKRINSZKY Péter: Párt – parlamenti frakció. Elképzelések a politikai pártok parlamenti megjelenéséről a jogi szabályozás tükrében – a kisgazdapárt ügye kapcsán. In: *Magyarország Politikai Évkönyve, 1992*. I. m. 75–77.

⁶⁰ BENKÓ Péter: i. m. 95–96.

A megismételt alkotmánybíróági vizsgálaton végül azonban ez a törvényjavaslat is fennakadt.⁶¹ Az újabb szövegváltozatot is módosították, és végül is elfogadták a XXV. számú, úgynevezett kárpótlási törvényt. Július 11-én hirdették ki, és a *Magyar Közlöny* 1991. évi 77. számában jelent meg.⁶² A törvény az állampolgárok tulajdonában az állam által 1948. június 8-át követően igazságtalanul okozott károk kárpótlásáról gondoskodott. Ezt követte az ugyanilyen elvekre épülő 1992. évi XXIV. törvény az 1939. május 1. és 1948. június 8. között okozott károkról, valamint az 1992. évi XXXII. törvény az életüktől vagy szabadságuktól politikai okokból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról.⁶³ Ezt a sorrendet sokan kifogásolták, mondván, hogy a politikai kárpótlás lett volna a demokratikus Magyarország legsürgetőbb feladata.

Megkezdték a kárpótlási jegyek kibocsátását. A kárpótlási jegy speciális értékpapír, az állammal szembeni követelést testesíti meg, és birtokosát állami vagyon vásárlására jogosítja fel. Valóságos, piaci vásárlóértéke a fentiekből következően attól függött és függ ma is, hogy milyen mértékű és minőségű az állami vagyon kínálata, illetve hogy hozzá lehet-e jutni kárpótlási jegy ellenében. A törvények lényege, hogy a különböző okokból kárpótlásban részesülők kárpótlását a kár mértéke alapján átalányértékben – ehhez tulajdoni kategóriák szerint különböző táblázatok készültek –, illetve a föld értékét aranykorona (AK) alapon, 1000 Ft/AK kulccsal határozták meg. A kárpótlás mértéke degresszív: megtartották a 200 000 forintig terjedő 100%-os kártérítési határt és felette a degresszivitást, és a kifizethető összeget tulajdoni tárgyanként, illetve személyenként ötmillió forintban limitálták. A törvény úgy rendelkezik, hogy csak a magántulajdonban sérelmet szenvedett természetes személyeket és azok egyenes ági leszármazóit – unokáig bezárólag – kárpótolják; ilyenek hiányában az akkori feleség jelentkezhet kárpótlásért, akár Magyarországon, akár külföldön él. A mezőgazdasággal élethivatásszerűen foglalkozni szándékozó kárpótoltak alapján kedvező feltételekkel juthattak földhöz.⁶⁴ Így az ország termőföldjének közel 30%-a került magántulajdonba, a kárpótlási jegyet ugyanakkor be lehetett váltani privatizálásra kerülő állami vagyonra (vagyontárgyak, részvények, üzletrészek), állami vagy önkormányzati tulajdonban lévő lakásra, földalpra vagy életjáradékra is, il-

⁶¹ *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998.* I. m. 363–367.

⁶² Uo. 53–75.

⁶³ Uo. 97–103., 112–117.

⁶⁴ Uo. 705–738.

letve az E-hitel felvétele esetén a jegyet saját erőként (készpénzként) elismertetni.

A módosított kárpótlási törvény szövegébe bekerült az úgynevezett földárverés, illetve a földlicit intézménye (1991. évi XXV. Tv. 22. § 1. bek.),⁶⁵ amely aligha bírja ki a szakmai és etikai kritikát, és amelyet a Független Kisgazdapárt hevesen támadott. A legfőbb kifogás az volt, hogy a licitálás célja a földárak fölszórólása, mert ezáltal a téeszeknek a kárpótlási jegyre kevesebb földet kell visszaadniuk, azaz több föld marad téesztulajdonban kiárusításra. A kárpótlási törvény végrehajtási utasításában eldugva a következőket olvashatjuk: „Az árverésen az árverezhet, aki az árverés vezetőjénél letétbe helyezi az őt megillető és a vételi jog gyakorlására felhasználni kívánt kárpótlási jegyeket. A letétbe helyezett kárpótlási jegy értékének 20 százaléka az árverési előleg. [...] Az árverés vezetője kizárja a további árverésből azt az árverezőt, aki az ajánlatok lezárását követően nem él vételi jogával. A kizárt személy az árverési előlegét elveszti.”⁶⁶ Tehát ha valahol nagyon felhajtják az árat, vagy a licitálónak olyan gyatra földdarab jutna, hogy bár az adott tábla árverésénél bejelentette vételi szándékát, de mégsem vásárol, attól elszedik kárpótlási jegyeinek 20%-át.

Az FKGP parlamenti képviselőcsoportja mindvégig az árverés intézménye ellen szavazott. Az egész törvény elutasítását azonban a legtöbben nem vállalták, attól féltve, hogy így a tulajdonrendezés, a tulajdoni rehabilitáció ügye újabb hosszú hónapokra ellehetetlenül. Jellemző, hogy míg a kárpótlási törvény szinte minden rendelkezését a kormánykoalíció számarányának megfelelően fogadták el, addig a licitálással kapcsolatos rendelkezések csak 51–52%-os támogatást kaptak.⁶⁷

A termőföld tulajdoniszerkezet-váltása – mivel sajátos jellegű tulajdoni tárgyról volt szó – a kárpótlási törvényeken túl további törvényi szabályozást igényelt. Szükségessé vált a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény és annak hatályba lépésétől, valamint átmeneti szabályairól szóló 1992. évi II. törvény megalkotása. Ez utóbbi törvény határozta meg a szövetkezeti tagok és a szövetkezetek közötti vagyoni viszonyok rendezését, a vagyonnevesítés szabályait, valamint szabályozta a földalapok elkülönítését, annak módját és formáit.

A földalap-kijelölések társadalmi ellenőrzése végett a törvény létrehozta az érintettek képviselőiből álló érdekegyeztető fórumokat. Az ilyen

⁶⁵ Uo. 51. 1991. évi XXV. Tv. 22. § 1. bek.

⁶⁶ *Magyar Közlöny*, 1991/88.

⁶⁷ Ugyanis a licitálással kapcsolatos rendelkezéseknél – nem feltétlenül kormányparti oldalról – 10–12 fővel megnőtt a nem szavazók aránya, ami a parlamenti matematika szerint az „igen” szavazatokat erősítette.

feltételek mellett kialakított földalapok véglegesítését a megyei kárrendezési hivatalok jóváhagyásához kötötte. Az 1991. évi XXV. törvény intézményesítette azt a gyakorlatot, hogy az érintettek a kárpótlásra kijelölt földalapokból kárpótlási jegyért nyilvános árverésen földet szerezhessenek. Ez az eljárás azon túl, hogy a kereslet-kínálat szabályozó hatását érvényesítette, egyben elősegíthette a termőföld piaci értékének kialakítását is. Az árveréseknek és a részaránytulajdonok kiadásának, helyi társadalmi ellenőrzésének biztosítására született a többször módosított 1993. évi II. törvény, amely létrehozta a földrendező és a földkiadó bizottságokat, és meghatározta működésük feltételeit és módját.⁶⁸

Meghasonlás a Független Kisgazdapártban

Túl volt az ország a kárpótlási törvény vitáján, és 1991 márciusában az FKgP elnöksége jóváhagyta a kárpótlási törvényről a kormány és a koalíciós pártok képviselőivel kötött megállapodást. A megszülető kárpótlási törvény azonban már szinte semmiben sem hasonlított a Kisgazdapárt eredeti elképzeléséhez, és nem szűntek meg a körülötte folyó viták. Sőt, mintha most kezdtek volna igazán föllángolni. A kárpótlás ügyében a Kisgazdapárt sem volt teljesen egységes: míg az Oláh Sándor–Nagy Ferenc József-féle szárny igyekezett működőképes kompromisszumot találni, addig a Zsiros Géza–Torgyán József vezette szárny radikális álláspontot képviselt. Torgyán József például kijelentette, hogy a Kisgazdapárt ragaszkodik a teljes reprivatizációhoz, és ebben nem gátolja koalíciós kötöttség.⁶⁹

Torgyán József, ügyvédi praxisát feladva, 1988-ban vetette bele magát a politikába. A pártban először főügyész, majd budapesti elnök lett, végül a Független Kisgazdapárt képviselőjeként, listáról bekerült a parlamentbe 1990-ben. Bár még nem jutott be a párt legszűkebb vezetői közé, befolyásos személynek számított a kisgazdák között, így 1990-ben az akkor harmadik legerősebb párt frakcióvezetője lett. A Kisgazdapárt a koalíció tagja volt, Torgyán 1990 nyarától mégis folyamatosan támadta a kormányt. Két fő ok miatt volt elégedetlen a koalícióval: nem tartotta megfelelőnek a sokszor átdolgozott kárpótlási törvény éppen aktuális tervezeit, és erejéhez képest gyengének ítélte pártja szerepét a kormányban. 1990 júliusában arról beszélt, hogy a Kisgazdapártnak át kell vennie a vezető szerepet a koalícióban, decemberben pedig úgy ítélte meg, a kár-

⁶⁸ *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998.* I. m. 139–150.

⁶⁹ MIHÁLYI Péter: i. m. 9.; BENKÓ Péter: i. m. 96.

pótlási törvény tervezete ellenkezik a koalíciós megállapodással. A Torgyán körüli első nagy botrány egy levélhez kapcsolódott, amelynek írója a Kisgazdapárt megerősödése érdekében minél több szimpatizánst szeretett látni a hadseregben és a rendőrségen. (Kínos dolog volt, mert az alkotmány értelmében fegyveres testületek tagjai nem lehetnek párttagok.) A sajtó által nyilvánosságra hozott levelet Torgyán provokációnak minősítette, majd három nap múlva Szabó László, a párt főtítkárhelyettese beismerte, hogy a levél valódi, és ő írta.

A reprivatizációs törvény alkotmánybíróági megsemmisítése és az önkormányzati választáson elért gyenge eredmény után a párttagság éles kritikával illette a vezetést. 1991 elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Torgyán nincs megelégedve a kormány működésével, és nem fogadja el a kárpótlási törvény tervezetét. A kárpótlást ugyanis nem tartotta elég széles körűnek, és ez ügyben az Alkotmánybíróság döntéseit sem ismerte el. Az 1990. őszi helyhatósági választásokon elszenvedett vereség és a taxisblokád Antall Józsefet arra kényszerítette, hogy átalakítsa kormányát. A Kisgazdapárt ezt a helyzetet nyomásgyakorlásra akarta kihasználni; a párt országos vezetősége úgy döntött, hogy a parlament először fogadja el a föld rehabilitációját rendező törvényjavaslatot, és azután lehet szó kormányátalakításról. A kárpótlási törvénytervezettel kapcsolatban 1991 januárjában az FKgP tárgyalást kezdett az MSZP-vel, sőt, még a parlamenten kívüli Agrárszövetséggel is.

Antall József miniszterelnök végül a Kisgazdapárttól függetlenül alakította át a kormányt. Január 16-án leváltotta Nagy Ferenc Józsefet, és új földművelésügyi miniszternek Gergác Elemért nevezte ki, akinek személye ellen Torgyán József, az FKgP frakcióvezetője tiltakozott, mivel szerinte Gergác az MDF embere. Néhány nappal később az országgyűlés ülésnapján nem kapott szót Torgyán József, aki az önkényes földfoglalásokról akarta a véleményét kifejteni.⁷⁰ A belügyminiszter ugyanis törvénysértőnek minősítette az országsszerte kibontakozó akciókat, és a kormány is elítélte ezeket. 1991 márciusában Torgyán mégis részt vett egy makói jelképes földfoglaláson. Kormányellenes magatartása miatt 1991. március 18-án a Független Kisgazdapárt parlamenti frakciója megvonta a bizalmat Torgyán József frakcióvezetőtől. A képviselőház előtti rokonszenvtüntetés ellenére huszonketten szavaztak Torgyán ellen, és tizennyolcan mellette.⁷¹ Torgyán szerint az MDF nyomására mozdították el a frakció éléről, és előrehozott választásokat kezdett követelni. A Kis-

⁷⁰ BENKÓ Péter: i. m. 93.

⁷¹ Tizenkét hónap krónikája. In: *Magyarország Politikai Évkönyve, 1992.* I. m. 425–430.

gazdapárt eközben elfogadta a kárpótlási törvényt, és a szavazás után két nappal szárnyra keltek az első híresztelések Torgyán ügynöki múltjáról.

1991. március 21-én az FKgP budapesti elnöksége olyan határozatot fogadott el, amelyben követelte a párt teljes vezetőségének a leváltását.⁷² 1991. április 27-én a Független Kisgazdapárt országos nagyválasztmánya viharos ülést tartott. Egy torgyánista Fejér megyei küldöttnek, a pártvezetés akarata ellenére, sikerült bizalmatlansági indítványt beterjesztenie az akkor már 68 éves Nagy Ferenc József pártelnök ellen. Torgyán magatartásáról éles vita alakult ki, majd az ülést Nagy Ferenc József pártelnök berekesztette, és híveivel távozott. A Nagy Ferenc Józseffel szimpatizálók kivonulása után ellenőrizték a létszámot, és kiderült: a teremben maradt Torgyán-pártiak vannak annyian, hogy kétharmados többséggel módosítsák a pártalkotmányt. Így is történt: a menesztett frakcióvezetőből egy ellenszavazat és egy tartózkodás mellett a Független Kisgazdapárt társelnöke lett. A következő hetekben viták és feljelentések sorozata vetítette előre a kisgazdapárti frakció közelgő szétesését, mert míg a frakció és az országos választmány nagy része nem ismerte el Torgyánt társelnöknek, addig a megyei elnökök jó része kiállt mellette.

1991 április–májusában tehát úgy tűnt, hogy a koalíciós kormány nem él sokáig. Antall József miniszterelnök azon a nyáron tett egy erőtlen kísérletet rá, hogy eltávolítsa a közéletből a kellemetlen Torgyánt, aki a kormányzására nagy veszélyt jelent. A botrány után néhány nappal egy borítékot adott át a pártelnöknek, benne a személyéről szóló politikai feddhetetlenségi nyilatkozattal.⁷³ A borítékban lévő irat azt tartalmazta, hogy Torgyán Szatmári Lajos fedőnéven a Belügyminisztérium III/III-as ügyosztályának dolgozott, és kezdő jogászként részt vett az 1956-os forradalmárok ellen eljáró Tutsek-féle vérbíróság munkájában. Torgyán azt állította, hogy a vádak hamisak. 1956 után csakugyan megpróbálták őt beszervezni, de a nyilatkozatot összetépte, illetve mint volt forradalmárt beleegyezése nélkül rátették ugyan az ügynöklistára, de már 1958-ban levették onnan alkalmatlanságáért, ugyanis sosem írt jelentéseket. A vérbíróságokon pedig mint bírói jegyző működött, így a tárgyalás menetére semmilyen befolyással sem volt. Torgyánt évekkel később az átvilágító bírák is felmentették az ügynöki tevékenység gyanúja alól. Az eset mégsem tett jót Torgyán hírének, mert legalábbis gyanúba hozta azt az embert, aki évekig az Antikommunista Internacionálé elnöke volt, és sokszor hangoztatta '56-os forradalmi érdemeit.

⁷² Uo. 425–430.

⁷³ GYÖRIVÁNYI Sándor: i. m. 79–80.

A reprivatizáció elmaradása ellenkezést és ingerültséget váltott ki a párt vidéki szervezeteiből. Torgyán vidéki útjain, kormányellenes retorikájával, a maga javára tudta fordítani ezt a hangulatot. 1991. június 29-re az FKgP elnöksége nagyválasztmányi gyűlést hívott össze. A fő napirendi pont az FKgP elnökségének és tisztségviselőinek újválasztása.⁷⁴ Prognosztizálni lehetett, hogy az 1991. április 27-én (Torgyánt akkor választották társelnökké) tartott nagyválasztmányi gyűlés tartalmával és hangulatával megegyező összejövételre kerül sor. Az ülésen a Független Kiszgazdapárt rendkívüli nagyválasztmánya leváltotta Nagy Ferenc Józsefet, és Torgyán Józsefet választotta meg a párt elnökének. 1991 júniusában már körvonalazódott a szakadás. A régi kiszgazdapárti vezetők többsége elhatárolódott Torgyántól, és a frakció nagyobb része (a 36-ok) a kormánnyal tartott, és leszögezte, mindent megtesznek azért, hogy az FKgP józan radikalizmussal jellemezhető középpárt maradjon, mentesen a szélsőjobb oldali és szélsőbaloldali demagóg megnyilvánulásoktól. A Torgyán vezette párt arra hivatkozva, hogy reprivatizációs programja az Alkotmánybíróság állásfoglalása amiatt nem valósulhatott meg, az 1990-es koalíciós megállapodást megszüntnek nyilvánította, és új megállapodást akart az MDF-fel – új miniszteri posztokkal és jelentősebb kormányzati befolyással. Ennek elérése érdekében továbbra is kormánypártként, de ellenzéki stílusban, éles kormánykritikával lépett fel, miközben állandóan a koalícióból való kilépést emlegette.⁷⁵ Összel tovább folytak a koalíciós viták, Torgyán új megállapodást követelt, és a koalícióból való kilépést fontolgatta. Ekkor a kiszgazdapárti miniszterektől hűségnyilatkozatot kért: vajon vele tartanak-e, ha kivonul a koalícióból?

Októberben felgyorsultak az események.⁷⁶ A hónap elején a pártelnök több ízben kinyilvánította, hogy az FKgP képviselői parlamenti munkájukat kötelesek a jelenlegi elnökség utasításainak megfelelően végezni, hiszen „a frakció a párté”, nem pedig fordítva. Torgyán József levelet írt a kiszgazdapárti minisztereknek és államtitkároknak, és tudatta velük: mindegyiküket arra kötelezi, hogy minden egyes kormányülés után számoljanak be neki kormányzati munkájukról, sőt döntsék el azt is, hajlandók-e a jelenlegi vezetőséggel együtt dolgozni. Az FKgP frakciója ekkor ultimátumot intézett Torgyán Józsefhez: nyolc napon belül vegye át a miniszterelnöktől a politikai múltjáról szóló okmányokat. Másnap a kiszgazdapárti miniszterek és államtitkárok válaszoltak Torgyán emlí-

⁷⁴ *Kis Újság*, 1991. május 17. 12.

⁷⁵ BENKŐ Péter: i. m. 95.

⁷⁶ Döbbenetes eseménysor a Kiszgazdapártban. *Kis Újság*, 1991. november 1. 3.

tett levelére. Visszautasították a „hűségnyilatkozat” követelését, s egyben hiteles választ kértek arra nézve, milyen szerepe volt Torgyán Józsefnek a hírhedt III/III-as hálózatban. Torgyán József felhívást tett közzé: egymillió forint jutalmat ígért annak, aki állítólagos ügynöki tevékenységéről bizonyítékokkal szolgál. Majd október 24-én (másnap) a Pesti Központi Kerületi Bíróságnál beperelte Antall József miniszterelnököt, Boross Péter belügyminisztert, Für Lajos honvédelmi minisztert és Gálszécsy András tárca nélküli minisztert azzal, hogy az érintettek politikai múltjára utaló kijelentéseikkel sértették a jó hírnevét.

1991. november 15-én kettészakadt a Független Kisgazdapárt parlamenti frakciója. A frakció nagyobbik fele (a 33-ak) Pásztor Gyula vezetésével továbbra is a koalíciót támogatta, míg a kisebbik része (a 12-ek), Torgyán József pártelnök vezetésével, különvált.⁷⁷ Ezzel egy időben a 12 kisgazdapárti képviselő bejelentette, hogy az országos vezetőség határozata értelmében ők alkotják az FKgP képviselőcsoportját, egyúttal közölték vezetőjük és tagjaik nevét. Ezt követően Torgyán József a Ház és a sajtó nyilvánossága előtt is kijelentette, hogy az általuk kiadott névsorban nem szereplő képviselők tagsági jogaikat az FKgP-ben nem gyakorolhatják, és a párt nevének használatát is megtiltották nekik. A hatpárti konszenzusra hivatkozva elmondta, hogy a pártot megillető valamennyi tisztség betöltéséről az Ugrin Emese vezette frakció rendelkezhet.⁷⁸ A frakció két szárnyának tagjai kölcsönösen kizárták egymást a pártból. Torgyán 1992. február 21-én bejelentette, hogy a párt kilép a koalícióból, miután Antall József nem teljesítette a rendszerváltáshoz szükséges intézkedéseket. Február 24-én az addigi 12-ek két tagja átült a 33-akhoz (a sajtóban ezek után 35-ök, illetve 10-ek néven emlegették a frakció két részét), és a Torgyán vezette csoport ellenzékbe vonult. Közben a párt (koalíciópárti) főtítkára kizárta Torgyánt a pártból, őt és híveit azonban nem engedték be a székházba, amely Torgyán kezén volt. Az 1992 nyarán kitört botrány idején nevezte el Torgyán az őt kizárókat puccsistáknak.

Az országgyűlés elnöke a Ház tekintélyét veszélyeztető helyzetben felkérte az ügyrendi, valamint az alkotmányügyi, törvény-előkészítő és igazságügyi bizottság elnökét, hogy vizsgálják meg a problematikát, és tegyenek javaslatot az országgyűlés állásfoglalására.⁷⁹ Több bíróságot is megjárt

⁷⁷ BENKÓ Péter: i. m. 99.

⁷⁸ LEKRINSZKY Péter: Párt – parlamenti frakció. Elképzelések a politikai pártok parlamenti megjelenéséről a jogi szabályozás tükrében – a kisgazdapárt ügye kapcsán. In: *Magyarország Politikai Évkönyve, 1992*. I. m. 75–77.

⁷⁹ Uo.

a vita: ki tagja a Kisgazdapártnak? A Legfelsőbb Bíróság végül felülvizsgálta a Fővárosi Bíróság döntését, és Torgyánt nevezte meg a párt törvényes elnökének. Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy az országgyűlés kisgazdapárti frakciója bent maradt a koalícióban, de tagjai nem voltak a párt törvényes tagjai. Közben pedig a Torgyán vezette (jogilag igazi) kisgazdapártiak függetlenként dolgoztak tovább, mert az Országgyűlés Ügyrendi Bizottsága nem engedte meg, hogy önálló frakciót alapítsanak. Torgyán az 1991-es költségvetési törvény szavazásától kezdve nem támogatta a kormányt. Antallt többször is lemondásra szólította fel, az országgyűlés feloszlátását és alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását követelte. A „harag napja” néven a Kossuth téren több ezer vidékről felhozott híve előtt követelte az új választások idő előtti kiírását.

Az 1994-es választáson a Torgyán József vezette FKgP biztosan jutott be a parlamentbe, sőt, 1998-ban a Fidesz koalíciós partnereként ismét kormányzati tényezővé vált. A rendszerváltó koalícióban bent maradó 35-ök Egyesült Kisgazdapárt néven indultak az 1994-es választásokon, de még az egy százalékot sem érték el. Majd húsz évvel a rendszerváltás és a kárpótlási törvény után azonban az egykori Független Kisgazdapárt mindkét alakulata lekerült a politikai színpadról. A Kisgazdapárton belüli meghasonlás elsősorban a kárpótlás ügyére vezethető vissza. A jóvátétel megoldási módzatai ugyanis nem csupán a földtulajdon további sorsának alakulását határozták meg, hanem a mezőgazdasági termelés egész rendszerének, üzemformáinak átstrukturálása visszahatott az egész nemzetgazdaságra, az ország valamennyi állampolgárának életviszonyára. Ebből kifolyólag a megoldás csak politikai-gazdasági-társadalmi közmegegyezés alapján jöhetett létre. Ez magyarázza meg a Kisgazdapárt törekvéseinek kudarcát is. A rendszerváltó kormány életben tartása végett ugyanis a Kisgazdapárt arra kényszerült, hogy a kezdeti reprivatizációs programról lemondva a kárpótlási jeggyel történő privatizációs tervet támogassa. A földkárpótlás végül több éven át elhúzódó folyamatként, különböző években hatályba lépő törvények alapján zajlott le. Az átalakulási törvény kettéválasztotta egyfelől a földtulajdon, másfelől az egyéb szövetkezeti vagyon privatizációját. Emiatt önállóan működtethető szövetkezeti vagyonrészt és magántulajdonú földet a térszövből együttesen még 1992. december végéig sem lehetett kivinni.⁸⁰ A birtokba adás évekig tartott, és ez a termelő tulajdonosi helyzetét hosszú időre megrendítette.

⁸⁰ TANKA Endre: *Föld és elszámítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében.* Agroinform Kiadó, Budapest, é. n. 192.